

Centre d'Estudis Demogràfics

**MIGRACIONS I XOC DE POBLACIONS
A LA LITERATURA FRANCESA DEL SEGLE XXI**

Andreu DOMINGO

396

*PAPERS
DE
DEMOGRAFIA*

2011

Centre d'Estudis Demogràfics

**MIGRACIONS I XOC DE POBLACIONS
A LA LITERATURA FRANCESA DEL SEGLE XXI**

Andreu DOMINGO

396

Centre d'Estudis Demogràfics

2011

Resum.- *Migracions i xoc de poblacions a la literatura francesa del segle XXI*

El discurs sobre la governabilitat, sobre l'ordenació política, sigui des del camp estrictament polític, sigui des de la literatura, ha situat en un primer pla la gestió de les poblacions, la demografia en general i les migracions molt particularment. L'obra del politòleg nord-americà Samuel P. Huntington és, sense cap dubte, un dels discursos més recents i populars en això. Tant, que podem considerar-la un paradigma que s'ha deixat notar en el terreny polític, però també en la narrativa literària. El present article analitza des del punt de vista demogràfic la influència exercida sobre dues obres recents de la literatura francesa, en la què la demografia, les migracions i la gestió de la població ocupen un lloc privilegiat: *La possibilité d'une île*, de Michel Houellebecq, publicada el 2005, que entronca amb la tradició de les distopies contemporànies, i *Partir*, de Tahar Ben Jelloun, publicada el 2006, que fa de l'emigració l'objecte primordial de la seva reflexió.

Paraules clau.- Migracions, demografia, literatura francesa, Michel Houellebecq, Tahar Ben Jelloun.

Resumen.- *Migraciones y choque de poblaciones en la literatura francesa del siglo XXI*

El discurso sobre la gobernabilidad, sobre la ordenación política, sea desde el campo estrictamente político, sea desde la literatura, ha situado en un primer plano la gestión de las poblaciones, la demografía en general y las migraciones muy particularmente. La obra del politólogo norteamericano Samuel P. Huntington es, sin lugar a dudas, uno de los discursos más recientes y populares a este respecto. Tanto, que podemos considerarla un paradigma que se ha dejado notar en el terreno político, pero también en la narrativa literaria. El presente artículo analiza, desde el punto de vista demográfico, la influencia ejercida sobre dos obras recientes de la literatura francesa, en las que la demografía, las migraciones y la gestión de la población ocupan un lugar privilegiado: *La possibilité d'une île*, de Michel Houellebecq, publicada en 2005, que entronca con la tradición de las distopías contemporáneas; y *Partir*, de Tahar Ben Jelloun, publicada en 2006, que hace de la emigración el objeto primordial de su reflexión.

Palabras clave.- Migraciones, demografía, literatura francesa, Michel Houellebecq, Tahar Ben Jelloun.

Abstract.- *Migrations and Clash of Populations in Twenty-first Century French Literature*

Discourse on governability and political regulation, whether from the strictly political standpoint or from that of literature, has cast a spotlight on population management, demography in general and, most particularly, migrations. The work of the American political scientist Samuel P. Huntington represents, without a doubt, one of the more recent and widely-known discussions in this regard and to such an extent that it might be seen as a paradigm that has left its mark not only in the political domain but also in fiction. This article analyses, from the demographic standpoint, the influence Huntington has had on two recent works of French literature, in which demography, migrations and population management are prominent themes: *La possibilité d'une île* (The Possibility of an Island) by Michel Houellebecq which, published in 2005, links up with the tradition of contemporary dystopias; and Tahar Ben Jelloun's *Partir* (Leaving Tangier), published in 2006, in which emigration is the main focus.

Keywords.- Migrations, demography, French literature, Michel Houellebecq, Tahar Ben Jelloun.

INDEX

1.- Sobre narratives en matèria demogràfica	1
2.- Del xoc de civilitzacions al xoc de poblacions	3
2.1.- Les poblacions encarnant les civilitzacions i el declivi demogràfic	4
2.2.- L'estructura d'edat de la població	5
2.3.- La immigració	6
2.4.- Els comportaments individuals i la decadència moral d'Occident	7
2.5.- Del xoc a l'aliança de civilitzacions	8
3.- El xoc de poblacions a la distopia d'Houellebecq	9
3.1.- Precedents: d' <i>Island</i> a <i>La Possibilité d'une île</i>	9
3.2.- La possibilitat d'una illa: crònica de l'apocalipsi	11
4.- <i>Partir</i> : l'angoixa del desarrelament	18
4.1.- Sobre l'emigració	20
4.2.- Sobre la identitat	21
4.3.- La dignitat: el retorn a l'argument moral	25
4.4.- De l'integrisme	27
5.- Atrapats al cercle Huntingtonià: Houellebecq versus Ben Jalloum	28
Referències bibliogràfiques	30

MIGRACIONS I XOC DE POBLACIONS A LA LITERATURA FRANCESA DEL SEGLE XXI

Andreu DOMINGO
adomingo@ced.uab.es

1.- Sobre narratives en matèria demogràfica

La gestió de les poblacions, en general l'evolució demogràfica i, molt particularment, les migracions, s'han convertit en un eix central dels discursos que aborden la governabilitat i l'ordenació política mundial en l'era de la globalització. Aquests discursos són animats per la narrativa pròpia de les ciències polítiques, però també per la literatura, en el seu esforç d'anticipació de l'imaginari social, provant de donar resposta als interrogants que assalten la societat contemporània.

Encara que no s'ha de confondre amb la moderna disciplina que anomenem demografia, la preocupació per la població no és nova, ni en el terreny de la política, ni en el de la literatura. Abans que al segle XVI Tomàs Moro encunyés el terme Utopia "El que no és enlloc", ja des de la *República* de Plató, la gestió de la població apareix com a peça fonamental en el discurs sobre l'ordenació política. L'obra de Plató i especialment la *República*, palesa aquesta preocupació demogràfica que relaciona l'ordre polític i el control de la població: en l'estacionarietat, amb el nombre de ciutadans perfecte, però també en els comportaments demogràfics que han d'observar la nupcialitat, la fecunditat i les migracions (Charbit, 2001). La descripció d'una societat perfecta, que no està ubicada en l'espai, utòpica com a sinònim d'ideal, en canvi sí que sol projectar-se en el temps, en el futur. En el terreny del pensament polític, és el desplaçament del territori a la població el que defineix la preocupació de la governabilitat, i l'emergència de tècniques i dispositius de control que Michel Foucault va definir com la biopolítica (1978; i 1978-79). Aquest cop sí, explicant el naixement i desenvolupament de la disciplina anomenada Demografia. Amb el segle XX i el segle XXI, la gestió de la població, el seu creixement i els comportaments demogràfics dels individus que la componen, ha anat guanyant cada cop

més terreny. L'obra del politòleg Samuel P. Huntington és, en aquest sentit, una de les aportacions narratives més recents, influents, i populars, que també ha tingut, com penso demostrar, una singular ascendència en la narrativa literària, sigui adoptant sigui oposant-se als seus postulats.

Quan a les darreries del segle passat, el malaguanyat demògraf holandès Anton Kuijsten, en un assaig titulat "*Demografiction*" es preguntava què és una novel·la demogràfica, responia que la característica principal és que les dinàmiques de població, i no els esdeveniments demogràfics a nivell individual, constitueixen el tema central, o com a mínim conformen el context general en el que es desenvolupa l'argument de l'obra (Kuijsten, 1999). Quatre anys més tard, l'escriptora Lionel Shriver (2003) en un article sobre literatura i població publicat a *Population and Development Review*, classificava en tres categories les produccions literàries "demogràfiques" seguint l'obra clàssica de Michel Teittelbaum i J. M. Winter *The Fear of Population Decline* (1985): les que tracten de la por al declivi de la població; les que, per contra, parlen de la por a l'excés de població; i, per últim, les que se centren en la por als professionals de la població. Segons aquesta definició, les produccions literàries que tracten temes de població no tenen perquè plantejar-se forçosament com a utopies (o distopies, es a dir, la fabulació de societats no desitjables), encara que aquestes, sovint ubicades en el gènere de la ciència ficció, en siguin la major part. A l'article esmentat, Shriver, autora de la novel·la "demogràfica", destacada per Kuijsten, *Game Control* (1994), feia una compilació d'obres pertanyents al cànon de la literatura occidental. Entre un llistat compost majoritàriament per textos d'autors de llengua anglesa, amb 39 noms, hi havia quatre de llengua francesa: Emile Zola (1899), Simon de Beauvoir (1946), Jean Raspail (1973), i més recentment, Amin Maalouf, que amb *Le premier siècle après de Béatrice* (1992) va compondre una de les més belles i intel·ligents distopies demogràfiques contemporànies. En els primers anys del segle XXI, entre d'altres, dues obres, en aparença radicalment oposades, es poden afegir a aquest singular llistat: *La possibilité d'une île* de Michel Houellebecq, publicada al 2005, i *Partir* de Tahar Ben Jelloun, publicada al 2006. La primera s'inscriu clarament en la tradició de les utopies i distopies literàries, la segona no, tot i que fa d'un fenomen demogràfic per excel·lència com les migracions el seu objectiu. Totes dues ocupen posicions allunyades i aparentment equidistants de l'obra de Huntington. A elles, i a la influència directa o indirecta exercida pel discurs de Samuel P. Huntington, dedicaré la meua atenció crítica, des de la perspectiva estrictament demogràfica, en les següents planes.

2.- Del xoc de civilitzacions al xoc de poblacions

Al 1993 el professor Samuel P. Huntington, aleshores director del John M. Olin Institute, Centre d'Estudis Estratègics de la Universitat de Harvard, publicà l'article "*The Clash of Civilisations?*" a la revista *Foreign Affairs*. Es tractava d'una resposta als arguments de Francis Fukuyama presentats a "*The End of History?*" (1989), on sostenia que després de la caiguda del mur de Berlín al 1989 i de l'esfondrament dels règims comunistes, era previsible la fi dels conflictes (llegiu també de la lluita de classes). Contra la visió conservadora i optimista que vaticinava un escenari de pau perpètua corresponent al triomf indiscutible del model capitalista, Huntington bastia un tèrbol horitzó marcat per les hostilitats expressades en termes de "civilitzacions" en competència. En el que, utilitzant la seva pròpia metàfora "*el teló de vellut de la civilització hauria substituït al teló d'acer de les ideologies*". Les línies de fractura entre diferents civilitzacions serien, doncs, les que marcarien els futurs camps de batalla (Huntington, 1996). Les igualment conservadores però pessimistes tesis de Huntington, aviat van fer fortuna. Tanta, que actualment podem considerar que constitueixen un paradigma. La demografia és constantment invocada com un dels arguments legitimadors del seu discurs.

La més que precària definició teòrica de "civilització" que ens presenta Huntington recupera el discurs de l'historiador alemany Oswald Spengler, exposat a *El declivi d'Occident* (1918), bevent de la determinació biologicista de "cultura", i fent de la preocupació per l'anomenada "decadència occidental" un dels pilars de l'obra. De fet, el terme "civilització", tal i com Huntington l'utilitza, és hereu de la reformulació del concepte spenglerian de "cultura" i el seu sentit a la història, que en va fer el també historiador Arnold J. Toynbee, que al 1952 va assumir la direcció del *Royal Institute of International Affairs* a la Gran Bretanya. Al pensador britànic li deu, principalment, el paper primordial de les religions en la definició de "civilització" i la influència mútua entre civilitzacions com a forma d'evolució, que va anar desenvolupant al llarg de la seva obra durant els anys quaranta.

Però més que la feblesa teòrica en la construcció del discurs, el que aquí ens interessa és l'exposició dels arguments "demogràfics" desplegats. El que anomeno pas del xoc de civilitzacions a xoc de poblacions, manllevant la lúcida expressió del sociòleg espanyol Enrique Gil Calvo (1994). Si analitzem l'obra publicada al 1996 amb el títol *The Clash of civilisations and the remarking of world order*, on desenvolupa les seves tesis, podem

identificar quatre fils conductors, on l'evolució demogràfica n'és el factor explicatiu: 1) el declivi demogràfic; 2) la diferent estructura edat; 3) la immigració internacional; i, 4) els comportaments demogràfics individuals com a causa de la decadència moral d'Occident.

2.1.- Les poblacions encarnant les civilitzacions i el declivi demogràfic

Enumerar, donar visibilitat estadística a una abstracció predefinida, aquí les suposades vuit civilitzacions identificades per Huntington, és també crear una població. Significa carregar-la d'una dinàmica biològica (naixement, defuncions, creixement), convertint el nombre i el creixement demogràfic diferencial en un dels principals atributs per a preveure la relació entre civilitzacions. Aquest càlcul es dirigeix en dues direccions: cap a l'exterior, i cap a l'interior. Cap a l'exterior, observant l'evolució del conjunt de la població, estableix que quantitativament parlant, els occidentals constitueixen una minoria en disminució constant dins la població mundial, fet que el reafirma en el discurs de la decadència d'Occident. La inferioritat en la que es trobarà en el previsible xoc amb d'altres civilitzacions, es subratlla per l'autor *“les poblacions més grans necessiten més recursos i per tant, la gent de societats amb poblacions denses o/i en creixement ràpid tendeixen a pressionar cap a l'exterior, a ocupar territoris i a exercir pressió sobre altres pobles demogràficament menys dinàmics.”* En segon lloc, descobreix l'amenaça interna, que representa sobretot, però no exclusivament, la població immigrada, com ens adverteix: *“La cultura occidental està qüestionada per grups situats dins les societats occidentals. Un dels qüestionaments procedeix dels immigrants d'altres civilitzacions que refusen la integració i segueixen adherint-se i propagant valors, costums i cultures de les seves societats d'origen”*. Escandalosament, per il·lustrar aquesta amenaça, ens representa la projecció dels percentatges de població hispana, afroamericana, asiàtica i nativa americana, als Estats Units, per comptats a l'any 2000 (recordem que el llibre es publicava al 1994). S'ha realitzat la pirueta conceptual que ens fa saltar de la immigració estrangera a les poblacions minoritàries que suposadament posen en perill la identitat nordamericana i els seus valors, de la que són portadors els WASP: *White Anglo-Saxon Protestant*. S'ha fet el salt mortal que va de la projecció de la població com a exercici teòric, utilitzat a la demografia per preveure l'evolució d'una població concreta, seguint unes tendències observades per a un horitzó determinat (amb la hipòtesi tendencial com a punt de partida,

per a entendre'ns, què passaria si res no canviés), a presentar els resultats obtinguts del càlcul com “el futur que realment ens espera”.

Ni en un ni en l'altre cas, ni respecte als enemics externs ni als interns, el discurs és nou. El primer, recorda espectacularment les pors suscidades pel tema dels bàrbars, en la seva enunciació clàssica realitzada per l'historiador grec Polibi, a la seva *Història*, escrita al segle Ier abans de Crist per donar sentit a la construcció de l'imperi romà, com amb sagacitat havia assenyalat en Jean Christophe Rufin (1991), anomenant-lo “la ideologia del limes”. D'aquesta manera, la caracterització del Sud, passa també per la demografia, convertint els seus habitants en els nous bàrbars, per definició innumerables, amenaçadors, llestos per a la invasió, per l'apropiació de la riquesa del Nord, dels que els immigrants en serien l'avantguarda. Del segon, ja ens n'havia previngut una mica abans Julia Kristeva (1988), es tracta del procés de minorització que, utilitzant l'estratagema demagògica de les projeccions del creixement demogràfic diferencial, presenta els autòctons com minoritzats en el futur, legitimant d'aquesta manera la violència exercida sobre els “altres” en general i la repressió dels estrangers, en particular. És un discurs freqüentat per l'extrema dreta europea, on el botxí es presenta d'aquesta manera com a víctima. Huntington però, per totes dues amenaces té una solució. Per a les amenaces exteriors, queda justificada l'agressió d'un estat pertanyent a una civilització front a un altre, en nom del deure de *“protegir persones emparentades amb ella que habiten en una altra civilització”*. Per a les interiors, l'Estat ha de *“discriminar negativament a persones d'una altra civilització o expulsar del seu territori a persones d'una altra civilització.”*

2.2.- L'estructura d'edat de la població

El professor Huntington no pot ignorar que la fecunditat està baixant arreu del món, raó per la qual, l'explosió demogràfica no pot agitar-se com l'amenaça del futur, com ho va ser durant els anys seixanta i setanta. L'estructura de la població substitueix en el seu discurs a la fecunditat com a perill demogràfic. Un cop més, el discurs és dicotòmic, observant el que succeeix al Nord d'un costat, caracteritzat per l'envelliment accelerat de la població (producte de l'allargament de l'esperança de vida i la dràstica reducció de la fecunditat des dels anys setanta del segle passat), i un Sud, caracteritzat per unes poblacions molt joves (producte de la fecunditat passada, molt alta, i de menors avenços en l'esperança de vida).

No entraré aquí en l'aspecte viciós de la presentació del fenomen de l'envelliment que fa l'autor, transposant les característiques individuals biològiques de la vellesa a les socials d'una població envellida, ni en el ja conegut argument de la pèrdua d'impuls per la davallada de la població activa, el creixement de la població depenent i l'impacte sobre el sistema de pensions. El que m'interessa subratllar, en primer lloc, és com la disparitat d'estructures és interpretada ràpidament en termes de confrontació i, en segon lloc, com es desperta la sospita sobre la població jove. L'autor no s'està d'assenyalar que *“L'edat mitjana dels occidentals, japonesos i russos està augmentant de forma constant, i la creixent proporció de població que ja no treballa suposa una càrrega cada cop major als que encara estan ocupats de forma productiva. La resta de civilitzacions arrossegueu el llast d'un gran nombre de fills però els infants són futurs treballadors i soldats”*. No resulta menys contundent en el seu judici sobre els perill que representen els joves i la proporció de població jove dins i fora d'una població (civilització). Així, després de recordar que els joves són els protagonistes de les protestes, la inestabilitat, les reformes (*sic!*) i les revolucions, segons l'autor, l'integrisme islàmic protagonitzat pels joves entre 15 i 24 anys, i per tant, l'evolució futura d'aquest moviment, queda supeditada a la inèrcia en l'evolució de la pròpia estructura demogràfica. Els exemples comprenen els contrastos de creixement entre la població espanyola i la magribina, la palestina i l'israelita, o la d'albanesos i serbis a Kosovo. Les diferències abismals econòmiques, al·ludides de passada, desapareixen per complet en l'argumentació posterior del llibre.

2.3.- La immigració

La immigració internacional és percebuda com un dels principals conflictes entre civilitzacions, i per tant identificada com un dels focus de tensió futurs. L'autor li dedica específicament un apartat del capítol consagrat a les relacions d'Occident amb la resta del món, que inicia la quarta part del llibre dedicada específicament al “Xoc de poblacions”. I comença així perquè no quedi cap mena de dubte sobre la importància del fenomen dins el seu discurs: *“Si la demografia és el destí, els moviments de població són el motor de la història.”* Aviat, però, a la constatació de moviments massius, se li afegeix en el cas d'Europa la preocupació pels comportaments demogràfics diferencials entre immigrants i autòctons, posant exemples sobre les reaccions contràries a la immigració arreu d'Europa, simbolitzats pels grups d'extrema dreta que fan bandera de la xenofòbia.

Per il·lustrar les pors, en el cas francès al·ludirà a la profecia racista de Jean Raspail *Les Camps des Saints* (1973), i a l'obra del reconegut demògraf Jean-Claude Chesnais, que només un any abans, al 1995, havia publicat el seu *Le crépuscle de l'Occident. Démographie et politique*, de títol prou eloqüent. La islamització d'Europa i la hispanització d'Estats Units, degut a la immigració -l'autor parla directament "d'invasió"-, i a la fecunditat diferencial dels immigrants que provoca un creixement més ràpid d'aquestes poblacions immigrades, atada pel creixement més ràpid les regions a les que pertanyen, són identificats com la gran amenaça. Huntington, no ho dubtarà ni un instant, l'única solució és la restricció de fluxos i l'expulsió de la població estrangera. Clou l'apartat amb una pragmàtica recepta: "*Un dels punts més importants de l'agenda internacional és protegir la identitat cultural, social i ètnica de les societats occidentals restringint el número de no occidentals admesos com a immigrants o refugiats.*" En el terreny estricte de la demografia com a disciplina, un professional tan reconegut com David Coleman, acabarà convergint amb aquesta preocupant perspectiva, alertant que l'impacte de les migracions internacionals als països desenvolupats està produint de facto una Tercera Transició demogràfica, caracteritzada pel canvi en la composició ètnica de la població i minorització de la població autòctona, en el context d'una molt baixa fecunditat i un altíssim creixement migratori (Coleman, 2006). Com a primera recomanació, per impedir que aquest canvi sigui irreversible, crida a l'adopció de mesures polítiques dràstiques dirigides a la reducció de les migracions, fent menció explícita de la limitació als matrimonis mixtes.

2.4.- Els comportaments individuals i la decadència moral d'Occident

Com a darrer argument, l'autor ens assenyala que per sobre de la decadència política i demogràfica, hi ha la decadència moral. Però al desenvolupar el tema de la moral es reintrodueix l'argument demogràfic, com? Els comportaments demogràfics de l'individu repercuteixen en l'esdevenidor de la població, per tant ens trobem amb una exigència moral de donar comptes a la col·lectivitat. D'aquesta manera, es transfereix a l'individu la responsabilitat moral del no gens prometedor futur que ens ha anat dibuixant. Entre les manifestacions de la decadència moral, que inclouen les conductes antisocials, el descens del capital social, l'erosió de l'ètica del treball, o de l'interès per les activitats intel·lectuals i en general el descens del rendiment escolar, ens trobem una vella coneguda, l'anomenada

“crisi de la família”, caracteritzada per alguns dels canvis demogràfics que han afectat la família, des de el darrer quart del segle XX, “*La decadència familiar que inclou majors taxes de divorci, il·legitimitat, embarassos adolescents i famílies monoparentals*”. Per descomptat, la regeneració moral d’Occident és l’única sortida i el punt de partida de la seva renovació política i demogràfica.

2.5.- Del xoc a l’aliança de civilitzacions

No vull acabar aquest capítol dedicat a la instrumentalització de la demografia en l’obra de Huntington, sense fer referència a una de les seves seqüeles en el terreny de l’organització política internacional, em refereixo a l’impuls de l’anomenada “Aliança de Civilitzacions”. Com veurem posteriorment, em serà útil en l’anàlisi de la narrativa literària. He assenyalat en la introducció que un dels gran triomfs del discurs articulat per Huntington ha estat la rapidesa amb la que s’ha convertit en paradigma, i això implica tant l’adopció incondicional dels seus postulats, i les terribles conseqüències que han tingut en l’esfera internacional en els darrers anys, com l’adopció també per part d’aquells que s’hi volen oposar, acabant per legitimar les tesis exposades per l’autor. En el context de la creixent escalada del terrorisme internacional i la intervenció militar a Orient Mitjà després dels atemptats de l’11 de setembre és on la formulació de l’anomenada “aliança de civilitzacions” pren sentit. Entre tant, a Europa s’havia produït l’assassinat de Pym Fortuny (6 maig 2002) i la del cineasta Theo Van Gogh (2 de novembre de 2004), els atemptats de Madrid que provocaren cent noranta dos morts i vuit cents vint-i-quatre ferits (11 de març de 2004).

El 21 de setembre de 2004, el president espanyol José Luís Rodríguez Zapatero presentà la proposta d’una aliança entre el món occidental i el món àrab i musulmà per a lluitar contra el terrorisme internacional a la 59a Assemblea General de Nacions Unides. La proposta recollia la iniciativa anterior de 1998, formulada davant la mateixa assemblea pel president de la República Islàmica d’Iran Muhammad Jatami, d’establir un “Diàleg entre civilitzacions”, i que en el seu moment va portar a l’acord de proclamar 2001 any oficial “Del diàleg entre cultures”. Tot i que les intencions de la proposta i el seu desenvolupament encarregat a l’anomenat “Grup d’alt nivell”, constituït per divuit personalitats, es presentin a les antípodes de les tesis Huntingtonianes, el seu pla d’acció

les valida, acceptant les seves premisses teòriques i situant el pla d'acció en les línies directrius marcades pel politòleg. Així, és com es reconeixen “les civilitzacions” definides per Huntington com actors de la política internacional, organitzant el propi grup en funció de les diferents civilitzacions considerades, començant per la relació entre “Occident” i “Els països àrabs i musulmans”, on el fet religiós (i la seva representació) prenen una singular rellevància. D'aquesta manera, entenem que el seu darrer informe de 13 de novembre de 2006 tingui com a principals objectius els joves i els migrants (veure pàgina web en anglès i àrab: www.unaoc.org).

3.- El xoc de poblacions a la distopia d'Houellebecq

3.1.- Precedents: d'*Island* a *La Possibilité d'une île*

L'obra de Michel Houellebecq com hem dit, entronca amb la tradició de les distopies i de les utopies literàries, i ho fa des de bon començament, amb un títol prou explícit: ens parlarà sobre la possibilitat d'una illa. És inevitable que al cap ens vingui la pregunta de si és possible la Utopia. Pregunta que ens remet a la seva principal font literària: l'Aldous Huxley de la Utopia impossible d'*Island* (1960), però també i sobretot, l'Aldous Huxley de *Brave New World* (1932).

Quan Aldous Huxley, a principis dels anys trenta, construeix la seva particular crítica al capitalisme fordista i al comunisme estalinista, el tema demogràfic com a tal no és central. Com a tota distopia però, la gestió de la població hi és present, ja que d'ella en depèn la governabilitat. Aleshores recordem que el neomalthussianisme i l'eugenèsia dominaven els estudis sobre població i les pràctiques polítiques, essent la fecunditat diferencial un dels grans objectes d'interès i la selecció de l'espècie una fita a aconseguir. L'eugenèsia, que el seu propi fundador Francis Galton havia definit com “*L'estudi dels factors sotmesos al control social i susceptibles d'augmentar o de disminuir les qualitats sigui físiques, sigui mentals de les futures generacions*”, aleshores encara no havia estat desacreditada com a ciència. Per tant, no resulta estrany que l'escriptor britànic se'n serveixi per imaginar l'estricta control de l'estratificació i la reproducció social a partir de la reproducció biològica, mitjançant la clonació i del que avui en diríem mitjançant la manipulació genètica. La selecció biològica és complementada pel conductivisme psicològic, la

“hypnopèdia” a l’obra, gràcies a la qual, durant el somni, es potencien les capacitats i s’indueixen els gustos, les afinitats, i les aversions dels individus. La societat abocada al consum i la felicitat que Huxley projecta pel futur, com caricatura de la societat occidental d’entre guerres, paga el preu de l’alienació individual, aconseguida mitjançant la ingestió de “soma”, una substància psicotròpica que permet evadir-se de la realitat, que com als “lotòfags” els instal·la en un etern present. La promiscuïtat sexual també hi contribueix, encoratjada per l’Estat, com a mesura d’higiene mental. A les afores (Nou Mèxic), rondan els anomenats “salvatges”, inadaptats socials i primitius, condemnats a la mort, la malaltia i la vellesa, que la societat perfecta ha esborrat.

Gairebé trenta anys més tard, Huxley fa una relectura de *Brave New World* en clau d’utopia, i publica *Island*. Des de l’inici de l’obra però, la utopia s’anuncia condemnada a la desaparició: “Pala”, l’illa on impera el comunisme llibertari, espera ésser envaïda, d’un moment a l’altre, per la veïna i expansionista illa de Randang, instrument dels interessos de les grans indústries petrolieres. El pensament llibertari dels habitants de l’illa està impregnat de budisme, per a ser exactes de la singular i fascinada lectura que en aquella època varen fer els intel·lectuals europeus del budisme, on l’alliberament de la malaltia i de la vellesa s’ha dut a terme a través de la seva acceptació, lluitant contra el desig que resulta ser la veritable causa de la infelicitat. El discurs demogràfic hi és explícitament present, i si l’eugenèsia ha desaparegut per complet, el neomalthussianisme roman intacte, essent el control dels naixements, juntament amb la producció limitada i la industrialització selectiva, els pilars que sostenen la societat ideal. La reproducció assistida, en aquest cas esdevé l’element aleshores encara futurista, aportat pels avenços de la ciència mèdica, mentre que l’ecologia apareix com l’alternativa doctrinària pels països en via de desenvolupament.

¿Què fer amb la família i amb l’amor? Si a *Brave New World*, l’Estat havia assumit tot el control de la reproducció biològica i per tant substituït a la família, promovent la promiscuïtat com a forma d’esbarjo, a *Island*, ens trobem amb la defensa de l’amor lliure (en els termes de l’anarquisme clàssic, és a dir morals) i d’una “família comunista”, basada en un sistema d’adopció mútua, on s’intercanvia la paternitat biològica i social, per contrarestar el sentiment de possessió (i el pecat original de la propietat del que segueix essent sospitosa la unitat familiar). També en aquesta obra el tema dels “salvatges” ha patit una transformació radical: tant la relació centre/perifèria de la societat descrita, com la

definició front a la mort, la vellesa i la malaltia converteix els habitants de Pala en els “salvatges”.

L'obra d'Houellebecq, no és l'única novel·la en llengua francesa dels darrers anys que, reprenent el diàleg amb l'obra de Huxley, es planteja el tema de la població i el nou ordre mundial. Abans d'abordar l'anàlisi del text d'Houellebecq, cal fer esment de la novel·la de ciència ficció *Globalia* de Jean Christopher Rufin, publicada l'any 2004. *Globalia* és una distopia, amb la clara intencionalitat de posar de relleu la impostura dels postulats de Huntington, novel·lant bona part de les tesis defensades en una obra anterior de caràcter no literari, a la que ja hem fet referència: *L'empire et les nouveaux barbares* (1991). D'aquesta manera, la novel·la ens presenta un món central, “Globalia” (el Nord) que deixa enfora la perifèria (el Sud), que necessita de les màfies i el terrorisme per a seguir controlant ideològicament la població mitjançant la por. Fora queden la pobresa i el terror fonamentalista. Encara que en el terreny literari és fàcil identificar el parentiu que el relaciona amb obres clàssiques com el *1984* de George Orwell (1949) o el *Fahrenheit 451* de Ray Bradbury (1954), el ressò de *Brave New World* és especialment evident en l'alienació en la que viuen immersos els habitants de la pròspera Globalia, així com en caracteritzar el Sud, com l'espai on viuen els inadaptats socials i les poblacions que queden al marge dels beneficis de la globalització (en termes de la ficció de Huxley “els salvatges”), sota l'imperi de la mort, la malaltia i la vellesa. En el capítol demogràfic, l'obra es ceneix a dos aspectes fonamentals: en primer lloc, a l'odi als joves d'una societat envellida, en el que les persones grans dissimulen els estralls del temps amb l'addicció a la cirurgia estètica; i, en segon lloc, al tema de la perifèria com l'espai habitat pels innumerables, i la por a l'assalt, seguint l'esquema abans anunciat del la “ideologia del limes”.

3.2.- La possibilitat d'una illa: crònica de l'apocalipsi

El testimoni de Daniel 1, còmic francès de quaranta anys a l'any 2000, “*observador mordaç de la realitat contemporània*”, i el dels seus successius clònics (fins Daniel 24, i 25), ens descriuran l'evolució de la població del planeta fins al segle XXIV, saltant del primer als darrers. És la narració d'un suïcidi col·lectiu, la crònica de la desaparició de l'espècie deguda a la implosió demogràfica, produïda per la davallada de la fecunditat,

conjuminada amb les conseqüències de la devastació nuclear producte del xoc de civilitzacions i les catàstrofes naturals, que la seguiran.

Les reminiscències de l'obra de Huxley adquireixen un caràcter paròdic. També aquí s'haurà arribat a la immortalitat virtual gràcies a la clonació i a la manipulació genètica (el que valdrà a l'autor les acusacions d'eugenista), també aquí s'haurà vençut el desig (i per tant la por a la malaltia i l'envelliment)... Al preu de convertir-se en vegetals. Així doncs, els neo-humans, virtualment immortals, ja que cadascun d'ells es perpetua gràcies a les clonacions ininterrompudes, i als que la fotosíntesi fa innecessari d'alimentar-se, han vist desaparèixer tot rastre de crueltat, però també de compassió, resultat de l'isolament absolut. Els protagonistes de la metamorfosi en neo-humans seran els integrants de la secta dels elhoimites -inspirats en la secta real dels raëlites-, que veneren els Elhoim, els extraterrestres responsables de la creació de la humanitat. Els elhoimites, esperen el seu retorn que revelarà a la humanitat la forma d'escapar de la mort.

La novel·la, ho hem dit, cronològicament va des d'inicis del segle XXI fins al segle XXIV, però on se situa?, quin és el seu *topos*? Espanya, descrita com un "*país de cultura tradicionalment catòlica, masclista i violenta*" que a principis del segle XXI simbolitza la insuportable lleugeresa de la postmodernitat "*s'acostava a les normes europees, especialment a les angleses, estenent-se l'homosexualitat, l'alimentació vegetariana, les foteses de la New Age*" i el gust pels animals domèstics. Però Espanya és també l'emblema de la frontera i, per damunt de tot, el lloc on el futur es forja i on es troba la distància necessària per pensar França (la França contemporània d'Houellebecq). Daniel 1 s'ha instal·lat a Almeria, a la zona residencial del Parc Nacional del Cabo de Gata, Daniel 25 subsisteix a la mateixa localitat vigilant els filferros de la tanca que el separa amb el món dels salvatges. Madrid, la capital de *la movida*, s'ha transformat en el deliri orgiàstic d'un home a la crisi dels quaranta, i més tard en una ciutat en ruïnes. La resta, un desert prostibulari, travessat per l'autopista, "*un monde violent et triste où les seules publications disponibles sont des revues pornos et des magazines de tuning automobile...*" (p.105). Lanzarote, a l'arxipèlag canari, descartada la primera opció de Clermont-Ferrand, és l'indret escollit pels elhoimites per construir una embaixada, esperant l'arribada dels extraterrestres.

El diàleg amb les tesis de Huntington, que reprendrà des de la perspectiva literària els quatre tòpics demogràfics assenyalats en l'apartat anterior, s'explicita des del que podem considerar el pròleg del llibre, abans de la primera part, on ens anuncia que:

*“La grâce immobile,
Sensiblement écrasante
Qui découle du passage des civilisations
N'a pas la mort pour corollaire”*

La possibilité d'une île, 2005: 12

Veiem a continuació com es desenvolupen en l'obra d'Houellebecq els arguments demogràfics utilitzats per Huntington per defensar el xoc de poblacions, recordem: 1) el declivi demogràfic; 2) l'estructura d'edat de la població; 3) les migracions internacionals; i 4) la decadència moral.

El declivi de la població

La implosió demogràfica és la causa de l'extinció de la humanitat. Aquesta extinció es presentada en diferents fases, en la que incideixen diversos factors: el descens de la fecunditat primer, el xoc entre civilitzacions segon, i les catàstrofes naturals que segueixen a aquestes. La conseqüència, la humanitat degenerada i reduïda a una horda de salvatges (els nostres ja coneguts “salvatges” d'Huxley), i els neo-humans elhoimites, llanguint. Com apuntàvem, el detonant de la implosió demogràfica a escala planetària és la davallada voluntària de la fecunditat al segle XX, que acompanya el desenvolupament econòmic, que es fa evident quan comencen a sorgir urbanitzacions “*childfree zones*”:

“...le dépeuplement occidental (qui n'avait d'ailleurs rien de spécifiquement occidental; le même phénomène se reproduisait quel que soit le pays, quelle que soit la culture, un certain niveau de développement économique une fois atteint) faisait l'objet de déplorations hypocrites, vaguement suspectes dans leur unanimité. Pour la première fois gens jeunes, éduqués, d'un bon niveau socioéconomique, déclaraient publiquement ne pas vouloir d'enfants, ne pas éprouver le désir de supporter les tracas et les charges associés à l'élevage d'une progéniture. Une telle déconcentration ne pouvait, évidemment, que faire des émules.”

La possibilité d'une île, 2005: 69

L'extinció de la humanitat provocada per catàstrofes naturals, ens remet a l'obra de ciència ficció de J. G. Ballard, especialment a *The Burning World (An Earth Without Water)*, (1964), en el seu cas conseqüència de l'abús industrial, avançant-se a les pors suscitées pel canvi climàtic, però també a un autor contemporani d'Huxley, a Olaf Stapledon i el seu *Last And First Men*, publicat al 1930, on preveu la història futura de la humanitat, convertida en una espiral d'extincions cícliques, essent la selecció de l'espècie la condició de la millora, en termes eugenèsics. En l'obra d'Houellebecq, aquest declivi es presenta amb la "Primera Disminució", quan la humanitat passa de catorze-mil milions a set-cents milions d'habitants, amb grans inundacions provocades per l'explosió de bombes termonuclears als pols àrtic i antàrtic, i la Segona, més gradual, que tindrà lloc durant el període anomenat del "Gran Assecament", que és on se situa la narració de Daniel 24, esperant l'arribada de la Tercera i definitiva Disminució (extinció). El xoc de civilitzacions, que precipita la Primera Disminució, té com a causa l'antagonisme religiós de l'islam i els migrants refractaris als canvis propis de la cultura occidental. L'Islam emergeix com l'única alternativa a la civilització occidental (en especial a la igualació dels sexes) i els aspectes més negatius de la globalització, com el refugi contra les mutacions que ens menen a la decadència.

"C'est triste, le naufrage d'une civilisation, c'est triste de voir sombrer ses plus belles intelligences –on commence par se sentir légèrement mal à l'aise dans sa vie, et on finit par aspirer à l'établissement d'une république islamique."

La possibilité d'une île, 2005: 350

Els salvatges d'Houellebecq mereixen un comentari a part. Si bé l'al·lusió als d'Huxley és d'una claredat meridiana, els salvatges de *la possibilité d'une île* són el futur llòbreg dels personatges perifèrics (i en certa mesura roussonianes) de *New Brave World*, la regressió a l'horda primitiva en termes freudians, "*des singes un peu plus intelligents, et de ce fait plus dangereux*" segons ens informa Daniel 24 (pp. 26). Una societat de mascles dominants, exercint el control sobre l'harem de femelles amb brutalitat, caracteritzada per la jerarquia, la submissió i el canibalisme. Hom sospita del pessimisme antropològic de l'autor, més que de les acusacions de misogínia de les que sovint ha estat objecte.

L'estructura d'edats

La societat de Daniel 1, està marcada per l'envelliment, per l'obsessió pels radicals lliures, la inserció de col·làgens, per la lluita narcisista contra la decrepitud física. El que preocupa els personatges i l'autor no és directament l'envelliment demogràfic, tot i que el protagonista escriu un guió per esperonar la revolta dels vells contra els joves, amb el suggeridor títol de *Le déficit de la Sécurité Sociale*. És l'horror a l'envelliment dels individus el que omple les planes de l'obra, la païra dels protagonistes, la por de la seva primera dona Isabelle, que la impulsa a separar-se quan arriba a la ratlla dels quaranta, i encara més tard opta pel suïcidi. I el desfici que experimenta Daniel 1, al voltant dels cinquanta, en la relació amb la jove Esther, que el fa protestar d'un món en que:

“Non seulement les vieux n'avaient plus le droit de baiser, poursuivis-je avec férocité, mais ils n'avaient plus le droit de se révolter contre un monde qui pourtant les écrasait sans retenue, en faisait la proie sans défense de la violence des délinquants juvéniles avant de les parquer dans des mouroirs ignobles où ils étaient humiliés et maltraités par des aides-soignants décérébrés, et malgré tout cela la révolte leur était interdite, la révolte elle aussi –comme la sexualité, comme le plaisir, comme l'amour- semblait réservée aux jeunes, et n'avoir aucune justification possible en dehors eux, toute cause incapable de mobiliser l'intérêt des jeunes était par avance disqualifiée, en somme les vieillards étaient en tout point traités comme de purs déchets auxquels on n'accordait plus qu'une survie misérable, conditionnelle et de plus en plus étroitement limitée.”

La possibilité d'une île, 2005: 216

La societat de l'any 2000, és una societat que sent una “*fascinació pura per una joventut sense límits*”, però que alhora experimenta un extraordinari ressentiment contra els individus joves, on reintrodueix el tema demogràfic, de forma similar a la sospita generalitzada que s'apuntava a l'obra de Huntington. A diferència de Rufin, on recordem que també és donava, aquest ressentiment és justificat:

“Le corps physique des jeunes, seul bien désirable qui ait jamais été en mesure de produire le monde, était réservé à l'usage exclusif des jeunes, et la sort des vieux était de travailler et de patir. Tel était le vrai sens de la solidarité entre générations: Il consistait en un pur et simple holocauste de chaque génération au profit de celle appelée à la remplacer, holocauste cruel, prolongé, et qui ne l'accompagnait d'aucune consolation, aucun réconfort, aucune compensation matérielle ni affective.”

La possibilité d'une île, 2005: 394

Envellir, “*el caràcter insostenible dels sofriments morals causats per la vellesa*”, fa que l’eutanàsia generalitzada (a partir dels 60 anys, que davalla ràpidament cap als cinquanta) precedeixi la desaparició de l’espècie.

Migracions

Les migracions internacionals i les societats multiculturals sorgides d’aquests moviments no són l’objecte de la novel·la, com tampoc no ho és la davallada de la fecunditat, però estan a l’arrel del declivi irreversible de la població. El malthussianisme i el posicionament antimmigratori es barregen en el discurs del protagonista quan ha de reflexionar sobre les causes de l’extinció de la humanitat, trobant el seu origen en l’època contemporània.

“Aucun problème humain, enseigne la Soeur suprême, n’aurait pu trouver l’ébauche d’une solution sans une limitation dramatique de la densité de la population terrestre. Une opportunité historique exceptionnelle de dépeuplement raisonné s’était offerte au début du XXIe siècle, poursuivait-elle, à la fois en Europe par le biais de la dénatalité et en Afrique par celui des épidémies et du sida. L’humanité avait préféré gâcher cette chance par l’adoption d’une politique d’immigration massive, et portait donc l’entière responsabilité des guerres ethniques et religieuses qui s’ensuivirent et qui devaient constituer le prélude à la Première Disminution”.

La possibilité d’une île, 2005: 445-446

Els comportaments individuals i la decadència moral

Per acabar, abordarem el tema de la decadència moral, que com a l’obra de Huntington és la raó última del declivi d’Occident. Tot i que el protagonista de la novel·la comença la seva fulgorant carrera de còmic amb petits esquetxos sobre les famílies reconstituïdes, com a representants de la mediocritat de la classe mitjana i de les seves temptacions incestuoses, és el discurs sobre l’amor més que sobre la família el que s’instal·la en el centre narratiu. Els canvis familiars ja havien ocupat part de la reflexió de l’autor a *Les particules élémentaires* (1998). L’obra del “moralista (negre)”, com l’anomena Dominique Noguez (2003), supera en radicalitat a les reflexions de Huntington. L’amor es presenta a la fi, com la gran preocupació, per damunt de cap altra aspiració social:

“Aucun sujet n’est davantage abordé que l’amour, dans les récits de vie humains comme dans le corpus littéraire qu’ils nous ont laissé; l’amour homosexuel comme l’amour hétérosexuel sont abordés, sans qu’on ait pu jusqu’à présent déceler de différence significative; aucun sujet non plus n’est aussi discuté, aussi controversé, surtout pendant la période finale de l’histoire humaine, où les oscillations cyclothymiques concernant la croyance en l’amour devinrent constantes et vertigineuses. Aucun sujet en somme ne semble avoir autant préoccupé les hommes; même l’argent, même les satisfactions du combat et de la gloire perdent en comparaison, dans les récits de vie humains, de leur puissance dramatique. L’amour semble avoir été pour les humains de l’ultime période l’acmé et l’impossible, le regret et la grâce, le point focal où pouvaient se concentrer toute souffrance et toute joie”.

La possibilité d’une île, 2005:191

La necessitat de recuperar l’amor com a principi d’ordenació social, aquesta és la urgència. La desaparició de l’amor aboca a la pornografia, un dels temes més repetits a l’obra, a les relacions sexuals com a consum de l’altre (que en el cas extrem arriba al canibalisme), en sintonia amb les tesis de “l’amor líquid” de Zygmunt Bauman (2003). La saturació mena més tard a la renúncia. Aviat però descobrim el quid de la qüestió: els canvis en els papers de gènere, i específicament en les actituds de la dona:

“...sans doute l’amour n’avait-il jamais été, comme la pitié selon Nietzsche, qu’une fiction inventée par les faibles pour culpabiliser les forts, pour introduire des limites à leur liberté et à leur féroce nature. Les femmes avaient été faibles, en particulier au moment de leurs couches, elles avaient eu besoin à leurs débuts de vivre sous la tutelle d’un protecteur puissant, et à cet effet elles avaient inventé l’amour, mais à présent elles étaient devenues fortes, elles étaient indépendantes et libres, et elles avaient renoncé à inspirer comme à éprouver un sentiment qui n’avait plus aucune justification concrète.”

La possibilité d’une île, 2005:341

El triomf del feminisme i la igualació dels papers entre homes i dones, la llibertat individual han acabat amb l’amor, deixant un buit insatisfactori per a tothom. Només el retorn a la fusió, a la complementarietat anterior pot recuperar el principi socialment ordenador de l’amor. És possible el retorn?

“Si l’abandon du machisme avait en effet rendu les hommes malheureux, il n’avait nullement rendu les femmes heureuses. De plus en plus nombreux étaient ceux, et surtout celles, qui rêvaient d’un retour à un système où les femmes étaient pudiques et soumises, et leur virginité préservée”.

La possibilité d’une île, 2005:357

La decadència moral no es limita a la “civilització Occidental”, tot i que s’origini en aquesta. L’Islam que, segons un autor sovint acusat d’islamofòbia (sobretot arran de la publicació de la novel·la anterior *Plataforme*, el 2001), apareix com a alternativa resistencial als canvis en els codis morals, també acabarà a la llarga erosionat per l’entropia social, de la que l’alliberament de les dones n’és l’abanderada. Segons l’autor, el retorn és impossible, com la Utopia que coneixem com amor.

*L’amour, où tout est facile,
Où but est donné dans l’instant;
Il existe au milieu du temps
La possibilité d’une île*

La possibilité d’une île, 2005: 433.

4.- *Partir*: l’angoixa del desarrelament

Amb un primer cop d’ull, ens podria semblar que la novel·la de Tahar Ben Jelloun *Partir*, no té res a veure amb la proposta d’Houellebecq, ni en la intenció, ni en l’estil o el problema tractat. Malgrat totes les diferències però, presenten moltes més similituds de les que a priori podríem creure. La novel·la de Ben Jelloun, si bé s’allunya de les utopies i les distopies literàries, pren com a tema les migracions contemporànies, en concret la migració del Marroc a Europa. Així doncs, segons la definició de Kuijsten es pot considerar una obra demogràfica de ple dret. La seva voluntat, com la d’Houellebecq, és ambiciosa: s’adreça a un públic expectant, que contempla perplex el fet migratori, sense treure’n l’entrellat. Perquè és clar que aquesta novel·la no va dirigida als migrants marroquins que arriben a Europa, a França o a Espanya, es dedica als lectors francesos, espanyols (alguns d’ells descendents de migrants magrebins), i als universitaris i intel·lectuals marroquins (entre ells possibles candidats a l’emigració). Un públic que es debat entre la convicció dels drets de les persones a migrar i l’espectacle intolerable dels negats a les costes espanyoles, però també implícitament el paisatge inquietant que ofereix la turbulència de la banlieue. *Partir* és la crònica sense concessions d’un gran fracàs, individual i col·lectiu. Tots els personatges que migren, menys un, començant pel jove de vint-i-quatre anys protagonista de la novel·la, Azel, estan abocats al naufragi, físic, enfonsant-se a les aigües de l’estret que separa Àfrica d’Europa, o mental, engolit per les onades de l’alienació mental. També des del principi hem de deixar clar que és una narrativa voluntàriament

escorada cap al lloc de partida. Les preguntes es projectaran sobre l'emigració, sobre els individus i les accions dels migrants: Què els porta a migrar? A què s'enfronten? Què s'hi juguen?

Per a respondre aquests interrogants, a l'igual que Houellebecq, ha escollit Espanya com el topos imaginari on transcorrerà bona part de la novel·la. Un topos complex, de geografia variable, tant per la diversitat d'espais com per les múltiples facetes que presenten cadascun d'ells. Perquè Tànger és el punt de partida, el port de l'espera somnolent que contrasta amb la urbs internacional, luxosa i alliberadora que va ser als anys cinquanta, però també és la zona escollida per exposar l'explotació de la relocalització en un món globalitzat. De la mateixa manera, Espanya representa la cara de la Unió Europea, la frontera, que ràpidament es convertirà en el territori glacial de l'exili. La veïna Espanya, antiga colonitzadora i rosa sagnant del 39, cantada pel poeta turc Nàzim Hikmet (1999), és al mateix temps l'exemple, la possibilitat d'un futur per al Marroc, perquè "... (*les Espagnols*) ils on été aussi pauvres que nous (*les Marocains*), et puis un jour, Franco est mort, la démocratie est arrivée, suivie de la prospérité et de la liberté" (pp. 73-73). Haurem de comptar, a més, amb Barcelona que, en el pla metafísic, enllaça amb la ciutat de *Journal du voleur* de Jean Genet (1949), és a dir, amb el topos de la traïció i l'orientació sexual, però que representa alhora el lloc concret de l'Europa anhelada pel migrant i el decorat depauperat, on s'escenifica la derrota, els llimbs del ghetto:

"Azel savait pour l'avoir fréquenté que le Barrio Chino n'appartenait plus aux Espagnols. En bas des Ramblas, des ruelles rappelant tantôt la médina de Fès tantôt la vieille ville de Naples étaient devenues le lieu où les commerçants indiens et pakistanais faisaient des affaires. Rien d'extraordinaire. Les murs étaient fatigués. Les gens tristes et les quelques Africaines qui attendaient en plein jour les clients étaient la désolation de ce quartier, dont une partie avait été récupérée par la ville pour la construction d'une cinémathèque. Des Marocains traînaient là, ne sachant que faire de leur temps. Certains prenaient le soleil, le dos contre le mur, d'autres humaient l'air; on aurait dit qu'ils attendaient l'arrivée du Prophète."

Partir, 2006: 208

Al llistat haurem d'afegir una ucronia enyorada, gairebé imprescindible: Al·landalus. La fascinació exercida tant sobre espanyols i francesos, com sobre el marroquins, àrabs i musulmans. La Utopia situada en el passat on es transpola anacrònicament l'ideal de multiculturalitat actual: la convivència idíl·lica de les diferents cultures, musulmana, jueva (i cristiana).

“Il lui parlait de l’Andalousie arabe, de cette époque où juifs et musulmans composaient des poèmes et des musiques ensemble dans une belle symbiose”.

Partir, 2006:170

La migració és, com hem dit, el tema demogràfic transversal de l’obra, però en el desplegament del seu argument, és la identitat el que emergeix com a nuclear. Així, si en primer lloc ens trobarem l’emigració pròpiament dita, les raons i les condicions en les que es produeix, els projectes que la impulsen, aviat és el tema de la identitat (cultural, de gènere, d’orientació sexual) el que s’imposa com a determinant de les condicions en les que es viu la migració. La resolució ens remet a la interrogació última sobre, un cop més, la moral, articulada en torn a la dignitat.

4.1.- Sobre l’emigració

Per què migrar? La primera raó és clara, i com havíem anunciat, es concentra en el que s’anomenen els factors d’expulsió, més que no pas els d’atracció. Es migra per fugir de la pobresa, per millorar les condicions de vida, incloses la dimensió política, per poder complir les expectatives vitals, amb el treball i la professió, possibilitats que el lloc d’origen no contempla. Azel emigra rebutjat per un Marroc què és un mercat on tot es ven, un país de funcionaris corruptes que trepitgen els homes íntegres, de contrabandistes que s’enriqueixen passant del tràfic de kif al de pobres, que adopten les formes de dominació de les xarxes mafioses, que els transforma en homes temuts i estimats alhora, un país de policies, que en el millor dels casos, fan els ulls grossos. Es migra per aconseguir el somni de reeixir, en el cas d’Azel, llicenciat en dret, convertir-se en un advocat brillant o en un professor universitari.

“Quitter le pays. C’était une obsession, une sorte de folie qui le travaillait jour et nuit. Comment s’en sortir, comment en finir avec l’humiliation? Partir, quitter cette terre qui ne veut plus de ses enfants, tourner le dos à un pays si beau et revenir un jour, fier et peut-être riche, partir pour sauver sa peau, même en risquant de la perdre...”

Partir, 2006: 23

Per desvelar l'explotació que els espera, Tahar Ben Jelloun va al reencontre d'un vell personatge, *Moha el foll*, *Moha el sabi* (Ben Jelloun, 1978). La figura al que la folia permet assumir el paper d'oracle, i el llòbrec destí que espera els migrants:

“Alors ainsi vous voulez déguerpir, partir, quitter le pays, allez chez les Européens, mais ils ne vous attendent pas, ou plutôt ils vous attendent avec des chiens, des bergers allemands, des menottes, et un coup de pied dans le derrière, vous croyez que là-bas il y a du travail, du confort, il y a de la tristesse, de la solitude, de la grisaille, il y a aussi de l'argent, mais pas pour ceux qui viennent sans être invités.”

Partir, 2006: 146

L'esperança es vana, però a més el preu és alt, s'hi arrisca la vida. Azel ho sap, el seu cosí germà Nureddin és un dels milers de morts en l'intent de traspasar els catorze quilòmetres que separen el Marroc de la Península Ibèrica. Està disposat a tot. És la vida però, l'únic que hom hi arrisca? Fins a quin preu s'està disposat a pagar? El tema identitari ens espera: Deixaré de ser el què soc? Serà aquest el sacrifici que se'm demana?

4.2.- Sobre la identitat

A la interrogació sobre la identitat individual, l'autor contestarà des de tres perspectives: la que determina la pertinença cultural, la marcada pel gènere i, per últim, la de l'orientació sexual.

La identitat cultural

El paper d'aquest “ésser en el món” que és la cultura, ve exemplificat en la migració pel tema de “l'exili”, com el sentiment de pèrdua que acompanyarà el migrant. Quan el plat de la balança es decanta exclusivament en els factors d'expulsió, de forma inevitable, l'anàlisi ha d'assimilar la condició de migrant a la d'exiliat. Condició amb la que també s'identifica clarament la memòria de l'autor, em refereixo a la seva pròpia construcció identitària a partir de la biografia.

Aviat es planteja el conflicte que pot representar la pèrdua dels valors del lloc d'origen com a cost afegit de la migració, més que no pas el xoc de valors amb el lloc d'arribada (ja hem advertit que es defugirà conscientment abordar el tema del "Nord"). Un cop més, l'habilitat i la voluntat de l'escriptor ha estat traslladar la tensió al terreny individual i ficcional dels personatges: la contraposició doncs, es dona entre els valors tradicionals personificats per Flaubert, camerunès, i el desarrelament alienador encarnat per Azel. El Marroc no podia assumir plenament el paper dels valors de la cultura d'origen, ja que en el transcurs de la novel·la, s'ha identificat com un espai de corrupció, de la doble moral. Flaubert, treballador d'una ONG franco-alemanya, resident a França, originari de Ndé, que més que una vila, ens explica, és "*...comme un département et ça signifie Noblesse, Dignité, Éléance*" (p. 218), representa el "Sud", una certa mistificació del Sud. Un topòs encara no contaminat com el Marroc, que a més ofereix l'oportunitat de fustigar alhora el racisme dels europeus i dels marroquins, on els compatriotes de Flaubert també són immigrants, tema tractat anteriorment per Ben Jelloun (1998). Per què migren doncs, aquests homes dignes, amb tots els seus valors tradicionals? Migren forçats per la desastrosa herència del colonialisme, però si ho fan és per retornar:

*"Nous partions mais toujours pour revenir (...)
On a des problèmes surtout économiques, des problèmes de gouvernance et de corruption, entre autres parce qu'on n'est pas encore sortis du giron de Madame-la-France qui nous traite comme des enfants attardés. Vous savez, pire dans tout ça, c'est que nous laissons faire!"*

Partir, 2006: 219-220

Quan el fracàs del projecte migratori resulta evident, l'immigrant isolat, sense la protecció de l'utilitat cultural que li serveix per interpretar el món que l'envolta, emmalalteix (física i psíquicament). Oblidar els orígens (la cultura d'origen) significa extraviar-se, perdre la identitat i abocar-se a la indignitat. Aleshores, el retorn emergeix com l'única possibilitat de guariment, on l'individu retroba el seus límits, traçats per la cultura.

"Non, Kenza, ma Kenza, mon amie, mon épouse chérie, ton petit frère est irrécupérable, tu as raison de dire qu'il ferait mieux de rentrer au pays, là-bas, il retrouverait ses marques et ses limites".

Partir, 2006: 194

"Miguel découvrit soudain qu'il avait quelque chose de terrifiant dans la solitude de l'immigration, une sorte de descente dans un gouffre, un tunnel de ténèbres qui

déformait le réel. Kenza s'était laissé prendre dans l'engrange. Azel, lui, avait carrément dérapé (...) Miguel prit brusquement conscience de l'urgence qu'il y avait à renvoyer Azel et Kenza au Maroc. Leur retour était certainement la seule chose qui leur permettrait de retrouver leurs repères et de guérir."

Partir, 2006: 243

Identitat i gènere

La diferència de gènere marcarà les trajectòries vitals d'homes i dones en l'emigració. En aquest subapartat, ens ocuparem exclusivament de les dones, ja que l'autor dedica el tema de la identitat i l'orientació sexual només al sexe masculí. Al Marroc, a les joves els queden dos camins, la sobreexplotació a la feina o les xarxes de prostitució. Al lloc de partida les dones són l'objecte d'una doble moral que controla els seus cossos, la seva sexualitat i la seva independència econòmica, i que elles sortejaran jugant al joc del gat i la rata. Migrar a Europa per tenir cura de la gent gran pot ser el somni, abans que marxar a Líbia o als emirats àrabs per fer de minyona i exposar-se a l'abús sexual. Casar-se amb un espanyol o un francès podia significar el bitllet pel paradís.

Les dones a la literatura de Tahar Ben Jelloun són dones fortes, començant per les que es queden, la mare del protagonista Lal·la Zora, analfabeta que havia hagut de pujar sola els seus fills fent de contrabandista en la frontera ceutí, i Malika, la jove obrera que mai no podrà migrar. Les heroïnes de la novel·la que migren són atípiques, ja que el seu projecte migratori és autònom, independent dels homes: Siham, que anirà a Marbella a fer-se càrrec d'una minusvàlida d'una família saudí; Sumaia, seduïda i abandonada per un Kuwaití; i, Kenza, la germana i protagonista femenina de la novel·la, l'única que sembla sortir-se'n.

La pregunta que es planteja és crucial: ¿Representa la migració una oportunitat per escapar del control dels homes? Per alliberar-se? Per un moment, l'autor ens ho deixa creure. Un cop més l'enamorament, l'amor sembla ser la força que trencarà les constriccions culturals, no obstant és un home qui verbalitza (Nâzim, el turc) el sentiment de les dones (aquí de Kenza):

"-Je t'aime. Tu sais, chez moi, un homme a du mal à avouer son amour à une femme, ce sont des choses qui ne se disent pas, c'est à peine si on le fait comprendre, mais je considère que je ne suis pas en Anatolie, je suis ici en Espagne, et nous sommes différents, nous ne sommes plus cernés par nos interdits, par nos traditions, je suis certain que le fait d'avoir quitté nos pays respectifs nous a permis d'être nous-mêmes..."

Partir, 2006: 199.

Però la pròpia Kenza s'encarregarà de desmentir-ho, primer en el seu discurs prudent, i amb les seves sospites que resultaran més que fonamentades, després en el propi desenllaç de la història, completament desesperançador.

“-Attends, attends, ne va pas si vite. On n’oublie jamais d’où l’on vient; nos origines nous poursuivent partout où l’on va, on ne se débarrasse pas de ses racines aussi facilement que ça; on croit souvent qu’on a changé de mentalité, mais elle résiste, et je sais de quoi je parle, une femme arabe ici est sommée de changer de comportement. Si elle ne le fait pas, elle est broyée, dominée, méprisée.”

Partir, 2006: 199-200.

La dona a l'obra de Ben Jelloun és la dipositària de la tradició cultural a reivindicar, hom no ha de confondre l'alliberament amb l'adopció forçada dels valors i aparença dels països d'acollida, el somni d'una Ciutat de les Dones, es traslladarà un cop més al lloc d'origen: a la intimitat del gineceu, del Hammam. L'alliberament de la dona a la immigració és un miratge, per a reblar-ho tindrem la figura de Nàdia, la jove filla de l'integrista Sadek, a Bèlgica, que representa la tensió dels valors europeus dels fills de la immigració i dels seus progenitors, replegats identitàriament en una lectura reaccionària de la religió i la moral tradicional.

“Je suis punie, séquestrée par mon père parce qu’il m’a vue parler avec un garçon à la sortie du lycée; je n’ai pas le droit de sortir et je crois qu’il a fait savoir au proviseur que je renonce aux études; peux-tu m’aider, me sauver?”

Partir, 2006: 96.

Identitat i orientació sexual

La definició de la identitat front a l'orientació sexual apareixerà com un tema instrumental, des de bon començament i només per al sexe masculí. La tragèdia es desencadena en l'acció amb el desafiament que Azel fa contra el seu antagonista, el “coiot” Al-Afia: l'acusa de “*zamel, c'est-à-dire d'homosexuel passif. La honte suprême! Cet homme si puissant, si bon, se mettrait à plat ventre pour se faire sodomiser! C'était trop, le petit avait dépassé les limites*” (p. 21). Tot i que després de fer l'amor amb Siham, la seva amant, Azel confessa que per aconseguir el seu somni de partir li seria igual casar-se amb un home espanyol o francès. Es tracta d'un *lapsus lingue*, en el sentit estricte del terme:

revela el fons de la consciència del jove Azel i ens anticipa el nus argumental. Al cinquè capítol toparem amb Miguel, definit com a home d'esperit mundà, un home que estima els homes, que:

“...aimait la peau mate des Marocains, leur maladresse, mot qu’il utilisait pour parler de leur ambiguïté sexuelle. Il aimait leur disponibilité, qui marquait l’inégalité dans laquelle les liens se tissaient. Ainsi, tantôt domestique le jour, tantôt amant la nuit.”

Partir, 2006: 46

Tothom ho sap, els amics l’esperonen, prostituir-se amb europeus, és també pels joves una manera d’aconseguir partir. No implica, no pertorba ni canvia el fons viril de l’home. No és aquesta la qüestió. Azel es resisteix, no ho entén. La brutal violació de dos policies canvia la seva actitud (i la fa més acceptable per a segons quin lector). La germana no és una ingènua, ho sap, la mare simula que ho ignora. És hora de partir. Aviat, però, a Barcelona començarà a dubtar de la seva sexualitat. La impossibilitat de menar una doble vida, una doble orientació sexual, simbolitza la impossibilitat d’una doble pertinença. El càstig pren forma de pendent fatal: la impotència primer, seguida de la pèrdua de papers que l’aboca a la marginalitat, la degradació moral, i la mort. Per a que no hi hagi dubtes sobre el que pensa l’autor al voltant de l’homosexualitat masculina, la sodomia és el preàmbul de l’exili d’en Nâzim, el turc.

En contraposició, apareix el personatge del pietós paleta Abdeslam que, malgrat les dificultats de viure la seva condició “bisexual” al Marroc, no només es nega a migrar (és germà del malaurat Naruddin), sinó que de l’anti-immigració en fa militància. Contraposició moral, en la que el marcador serà la dignitat. Perquè repetim-ho, l’orientació sexual no és el tema que interessa l’escriptor, és l’instrument que li servirà per fer un discurs moral sobre la identitat.

4.3.- La dignitat: el retorn a l’argument moral

L’obra pot ser també llegida com la narrativa de la pèrdua de la dignitat com a cost de la migració. Azel, Azz-el-Arab “L’orgull dels àrabs”, acabarà traint la seva identitat personal (identificada amb l’orientació sexual, l’heterosexualitat) i caient en la impotència (la

virilitat com a valor suprem de la identitat). El personatge havia comès però, dos pecats que l'autor no li perdonarà des d'abans de partir: l'auto-odi cultural, i el descompromís amb l'amor.

“-Les Arabes? J'ai jamais pu les blairer. Je suis un Arabe qui ne s'aime pas. Voilà. Au moins les choses sont claires (...).”

Partir, 2006: 178

En oposició, Miguel l'homosexual espanyol que per amor a Azel acabarà convertint-se a l'Islam (Munir), s'identifica, més o menys provocadorament, amb la dignitat perquè és coherent amb la seva orientació. A pesar del paper de poder per complet desequilibrat a favor d'aquest gairebé únic caràcter europeu, tot i la consciència que aquest té que la relació des del principi està abocada al fracàs. L'autor l'avaluarà per l'amor i l'ètica del treball (weberiana) i descobrirem que també havia estat pobre, que també s'havia prostituït, que també havia migrat. D'aquesta manera s'explica que es converteixi en el narrador que ens guiarà en l'anàlisi de la caiguda dels dos germans marroquins Azel i Kenza:

“À ses yeux, Azel était un jeune homme égaré, voué à se perdre dans les bas-fonds de Tanger, malgré ses diplômes et son intelligence. Ce garçon était aussi attachant qu'énervant, à la fois contradictoire et incohérent, il avait aussi un sérieux penchant pour la facilité et la paresse”.

Partir, 2006: 110

“(Miguel) Ici, il a eu tout avec trop de facilité, il ne sait pas combien j'ai travaillé, combien j'ai souffert pour arriver là où je suis aujourd'hui, mais, voilà quand on est amoureux, on ne raisonne pas, on obéit à ses sentiments, à ses émotions. J'ai été amoureux d'Azel, lui jamais de moi, il faisait comme si je ne me rendais pas compte qu'il simulait.”

Partir, 2006: 194

A l'acabament, la mort del rei Hasan II, obre les portes al retorn, obre les portes a que Marroc pugui esdevenir un espai on retornar, on recobrar la dignitat. Els paral·lelismes amb l'Espanya que amb la mort de Franco recupera la democràcia, però que també esdevé un país on el retorn dels antics emigrants va esdevenir una realitat, és evident. De moment però, aquest somni, aquesta esperança, haurà de romandre en la ficció, en la novel·la. Flaubert, esdevingut personatge pirandellià, s'embarca en el vaixell del retorn, on trobarà el cavaller errant que lluita contra un món desenraonat, Don Quixot, i Moha el llibertari

que desafia les fronteres, encarnant l'emigrant anònim, eco del profeta Mahoma, de l'estrangeria intrínseca a la condició humana.

4.4.- De l'integrisme

No podem acabar aquesta suscita anàlisi sense escriure, com a mínim dos paràgrafs sobre la religió, l'integrisme i la dignitat. Des del principi de l'obra la religió, i el posicionament dels personatges front l'islam ha estat present: comprès a la cultura, de vegades refugi, de vegades placebo contra el desesper, al lloc de partida i al lloc d'arribada. De manera completament diferenciada, i directament relacionat amb el tema del replegament identitari i la dignitat moral, planarà l'amenaçadora ombra de l'integrisme. Ja de bon començament a Tànger, el personatge d'un reclutador de causes dubtoses, per lluitar a Líbia i l'Afganistan, ens ho avença: *"Nous savons ce que la population désire: vivre dans la dignité"* (p. 24). També l'integrisme, encara que estigui present a tota la geografia on s'emplaça la novel·la, té un topos privilegiat: Europa, Bèlgica. El transfons moral de l'integrisme es desplega en el control dels fills, en especial de les dones, en el lloc d'arribada:

"Cette société perd la tête! C'est pour cela que ous devez redoubler de vigilance avec vos enfants, les filles surtout, pour qu'elles ne tombent pas dans la monde du vice (...) Nous n'avons rien de commun avec tout ce vice, cet oubli des valeurs, de la famille, du respect des personnes âgées; nous sommes ici parce que tel est nostre destin, Dieu l'a voulu et nous sommes entre les mains de Dieu qui nous regarde et nous met à l'épreuve, Alons-nous offrir à cette société impie nos enfants? Allons-nous laisser faire sans réagir, sans rien dire?"

Partir, 2006: pp.94-95

La iniquitat moral de la temptació integrista es posa de manifest a l'obra precisament gràcies al tema de l'amor. El jove idealista Mohamed-Larbi, és enviat a una mort segura pel seu propi oncle, en descobrir el seu amor per Nàdia, la cosina rebel. L'integrisme, sota la túnica del wahhabisme, s'alimenta també del greuge històric, de la ferida encara oberta del passat i de la humiliació del present, com explicarà un altre reclutador que va captant adeptes entre els marginals dels carrers barcelonins:

"...L'islam a été chassé de ce pays (l'Espagne). Il est de notre devoir de le faire revenir, de le faire respecter. Nous en avons assez d'humiliations, de cette

indignité dans laquelle nous tient l'Occident chrétien. Regarde comment nos frères palestiniens sont traités, comment l'Amérique soutient la politique d'Israël, regarde comment les citoyens sont traités dans nos pays. Il faut faire quelque chose, réagir, répandre, étendre la voix de l'islam et des musulmans."

Partir, 2006: 233

5.- Atrapats al cercle Huntingtonià: Houellebecq versus Ben Jalloum

Fukuyama i Huntington semblen haver-se reconciliat. En un dels seus darrer escrits, Francis Fukuyama enfronta els models nord-americà i europeu d'integració (2006a). Descobrim que, segons ell, la tossuda mania dels europeus d'entestar-se a mantenir l'Estat de Benestar és una de les causes de la fallida de les polítiques europees d'integració i de retruc, per si no era suficient, que nodreix el fonamentalisme islàmic. Sense xarxa, l'immigrat, el treballador immigrat, obligat a la sana competició que imposa el capitalisme sense traves, ens diu, es dignifica. Als Estats Units, s'hi dirigeix per treballar, per guanyar-se honradament la vida. A Europa, només hi arriba per beneficiar-se de l'Estat mainadera, reduït a la indignitat parasitària. A més, a Europa li manca un sentiment nacional fort, li manca la necessària ritualització, que el model religiós (cristià) pot atorgar a l'accés a la nacionalitat, l'adhesió a la identitat nacional assetjada per la immigració, la darrera preocupació estrella de Huntington (2004). Estic segur que Huntington aplaudeix aquestes tesis, de forma entusiasta. En una altra afirmació estan d'acord: la democràcia no està feta per a totes les civilitzacions, utilitzant el seu propi vocabulari (Fukuyama, 2006b), aquest ha estat el gran error estratègic en la intervenció a Irak. S'apressen a justificar la retirada, un cop constatat el fiasco polític i militar. El retrocés als postulats de Spengler i Toynbee en la comprensió de la Història és un fenomen extraordinari de conseqüències devastadores per la construcció de la realitat.

Tornem a Europa, a França. Què poden tenir en comú la boutade hiperbòlica d'Houellebecq i el lirisme esqueixat d'en Ben Jelloun? La novel·la, com l'historiador José Enrique Ruiz-Domènec ha assenyalat (1993), pot ser la resposta a la pregunta sobre la fragilitat dels vincles familiars. Dit d'una altra manera: els dos autors han de reprendre ineludiblement l'amor com la referència normativa per repensar la nostra societat, una societat inquieta per la mobilització generalitzada que representen les migracions en l'era de la globalització. La nostàlgia s'ha emparat de tots dos, la gàbia de les civilitzacions els ha atrapat a tots dos, com sembla haver-nos atrapat a tots plegats. *La possibilité d'une îlle*,

ens aboca a l'apocalipsi, a l'esfondrament d'una cultura, o la fi del un món. Els postulats d'en Huntington no només no són discutits, són assumits provocativament. Els elhoimites, vegeten per conservar la memòria del que hauria pogut ser, enclaustrats com els monjos medievals, preservant el llegat cultural davant els terrors de l'any 1000. El món d'Houellebecq 1, s'enruna. Efectivament és un món crepuscular, un món on les dones ja no busquen el refugi dels braços dels homes, reduïts a l'estatus d'objecte sexual. Tahar Ben Jelloun que, en nom de la fluïdesa de les cultures, s'ha posicionat clarament contra el concepte de "Xoc entre civilitzacions" (Ben Jelloun, 2004), sospira per un model edificat sobre la dignitat de l'amor i l'ètica del treball. El seu model d'ontologia identitària s'adiu amb l'argument de l'aliança de civilitzacions, però el pes de la cultura (més que no pas de la civilització) acaba fent gairebé impossible l'evolució individual, presonera de la memòria. Per a l'emigrant de *Partir* no queda cap altre horitzó que l'exili, l'angoixa del desarrelament, o la mort. Inexorablement ens sentim hostatges ètnics de cultures que són definides, sempre, per un altre. Tots dos ens presenten un projecte retardatari, obsessionat pel retorn a un codi de l'amor fusional, a una dignitat preservada en el lloc d'origen, en la immobilitat, en la condició masculina.

Referències bibliogràfiques

- BALLARD, J.G. (1964). *The Burning World (An Earth Without Water)*. New York: Berkley Medalion.
- BAUMAN, Zygmunt (2003). *Liquid love: on the frailty of humans bonds*. Cambridge: Polity Press & Blackwell Publishers.
- BEN JELLOUN, Tahar (1978). *Moha le fou, Moha le sage*. Paris: Le Seuil.
- BEN JELLOUN, Tahar (1998). *Le racisme expliqué a ma fille*. Paris: Le Seuil.
- BEN JELLOUN, Tahar (2004). "Diversité culturelle: la valise invisible". *Congrès Mundial dels Moviments Humans i Immigració*. Sessió Plenària "Diversitat i Justícia". Fòrum 2004. Barcelona: Institut Europeu de la Mediterrània.
- BEN JELLOUN, Tahar (2006). *Partir*. París: Éditions Gallimard.
- BRADBURY, Ray (1954). *Fahrenheit 451*. London: Rupert Hart-Davis.
- COLEMAN, David (2006). "Immigration and ethnic change in low-fertility countries: A Third demographic transition", *Population and Development Review*, 32 (3), pp. 401-446.
- CHARBIT, Yves (2001). "Migration et colonisation dans la pensée de Platon". *Revue Européenne des Migrations Internationales*, 17 (3), pp. 199-210.
- CHESNAIS, Jean-Claude, (1995)., *Le crépuscule de l'Occident. Démographie et politique*. Paris: Robert Laffont.
- DE BEAUVOIR, Simone (1946). *Tous les hommes sont mortels*. Paris: Gallimard.
- FOUCAULT, Michel (1978). 'La "gouvernementalité"'. FOUCAULT, M. (2001). *Dits et écrits II, 1954-1988*. Paris: Quarto, Gallimard, pp. 635-657.
- FOUCAULT, Michel (1978-79). "La naissance de la biopolitique". FOUCAULT, M. (1989). *Résumé des cours 1970-1982*. Paris: Julliard, pp. 109-122.
- FUKUYAMA, Francis (1989). "The End of History?". *The National Interest*.
- FUKUYAMA, Francis (2006a). "Identity, Immigration & Democracy". *Journal of Democracy*, 17 (2), pp. 5-20.
- FUKUYAMA, Francis (2006b). "The Clash of Cultures and American Hegemony". *The American Interest Online* (www.the-american-interest.com/ai2/)
- GALTON, Francis (1988). *Herencia y eugenesia*. Madrid: Alianza Universidad.
- GENET, Jean (1949). *Journal du voleur*. Paris: Éditions Gallimard.
- GIL CALVO, Enrique (1994). "Choque de poblaciones". *El País*, 31 d'agost de 1994.
- DUEÑAS, Marc (Ed.). Equip CETC., (1997), *Xoc de civilitzacions. A l'entorn de S. P. Huntington i el debat sobre el nou escenari internacional*. Barcelona: Proa.
- HIKMET, Nâzim (1999). *Il neige dans la nuit et autres poèmes*. Paris: Gallimard.
- HOUELLEBECQ, Michel (1998). *Les particules élémentaires*. Paris: Flammarion.
- HOUELLEBECQ, Michel (2001). *Plateforme*. Paris: Flammarion.
- HOUELLEBECQ, Michel (2005). *La possibilité d'une île*. Paris: Fayard.

- HUNTINGTON, Samuel P. (1993). "The Clash of Civilizations". *Foreign Affairs*, 72 (3), pp. 22-49.
- HUNTINGTON, Samuel P. (1996). *The Clash of civilisations and the remarking of world order*. New York: Simon & Shuster.
- HUNTINGTON, Samuel P. (2004). *Who are We? The Challenges to America's National Identity*. New York: Simon & Shuster.
- HUXLEY, Aldous (2007). *Brave New World*. London: Vintage classics.
- HUXLEY, Aldous (2002). *Island*. New York: Perennial Classics, HarperCollins.
- KRISTEVA, Julia (1988). *Étrangers à nous-mêmes*. Paris: Librairie Arthème Fayard.
- KUIJSTEN, Anton (1999). "Demografiction". KUIJSTEN, Anton; GANS, Hans de; et FEIJTER, Henk de (Eds.). *The Joy of Demography... and Other Disciplines: Essays in Honour of Dirk Van de Kaa*. Amsterdam, Thela Thesis, pp. 83-102.
- MAALOUF, Amin (1992). *Le premier siècle après Béatrice*. Paris: Éditions Grasset & Fasquelle.
- MORE, Thomas (2003). *L'Utopie*. Paris: J'ai lu.
- NOGUEZ, Dominique (2003). *Houellebecq, en fait*. Paris: Librairie Arthème Fayard.
- ORWELL, Georges (2004). *1984*. Paris: Hatier.
- PLATON (2004). *La République*. Paris: Flammarion.
- POLYBE (2003). *Histoire*. Paris: Gallimard.
- RASPAIL, Jean (2006). *Le Camp des Saints*. Paris: Robert Laffont.
- RUFIN, Jean Christophe (1991). *L'empire et les nouveaux barbares*. Paris: Jean Claude Lattès.
- RUFIN, Jean Christophe (2004). *Globalia*. Paris: Editions Gallimard.
- RUIZ-DOMÉNEC, José Enrique (1993). *La novela y el espíritu de la caballería*. Madrid: Mondadori.
- SHRIVER, Lionel (1994). *Game Control*. London: Faber and Faber.
- SHRIVER, Lionel (2003). "Population in Literature". *Population and Development Review*, 29 (2), pp. 153-162.
- STAPLEDON, Olaf (1930). *Last And First Men*. New York: Dover Publications.
- TIELTELBAUM, Michael S.; WINTER, J. M. (1985). *The Fear of Population Decline*. San Diego: Academic Press.
- TOYNBEE, Arnold J. (2003). *Histoire*. Paris, Bordas.
- ZOLA, Émile (1899). *Fécondité*. Paris: E. Fasquelle.